

ТЫВА-ЧАА БИШ ЧЫЛДА

Улус ажил-агыйн хөгжүдүрүн беш чыл планын талаа-биле СЭКП-ниң XXIII съездинин Директивалары, «Тыва АССР-ниң ажил-агыйн чонунун» култура-амырал хандырылганын байдал болгаш ону экижидер хемчеглер дугайында РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1966 чылдын февраль 3-теги доктаалында, а ол ышкаш Күрүлганын, РСФСР-ниң министерстволарының болгаш ведомстволарының берген контрол саннарында дүшүрүп амырал кылган. Ол ышкаш республиканын беш чыл планын үлүстүрүп бүүрүлгелеринин, транспорт болгаш туудуу органдарының, колхоз, совхозтарының чедип алган деңгээлге, културалары болгаш бар аргаларын дозуу-биле ажилдаары дүшүрүп амырал кылган болгаш чогааткан.

Улутпунуң улам ыңайгы хөгжүдүрүн беш чыл планында көрдүнгөн. 1970 чылда улутпунуң продукциясынын нити хемчээли 56,2 миллион рубль, азы 1965 чылда бүдүрүп продукциянын 1,9 катеп хей болур. Беш чыл планынын эң чугула соругдаларының бирөөн болза энергетика болгаш хөмүр даш үлүстүрүп улам ыңай хөгжүдүрүн болур. Ыңчангаш Абаза—Ак-Довурак, Чадаана—Шагаан-Арыг, Кызыл—Хову-Аксин, Базаган—Самагалдай—Эрзин, Ак-Довурак — Тээли аразында электр дамчылыгының шугууларын тудар. Кызылдың электр станциясының күчүзү бо чылын 13 мүн көт. болза, ону 25 мүн көт. чедир. Абаза—Ак-Довурак аразының электр дамчылыгынын туудуу доостур-биле Тываның барың талкы кезин Красноярск электростанциясына улаар.

Хөмүр даш үлүстүрүп хөгжүдүрүн дүргөлдөр. Хөмүр даш тывызы 1970 чылда 560 мүн тонна чедер. 1968 чылда Чаа-Хемниң хөмүр даш резин ажилга кирер, ол бүдүрүлгө чылда 500 мүн тонна хөмүр даш бээр аргалыг.

Өндүр металлургия дүргөлдөр. 1968 чылда «Тыва кобальт» комбинат баштайгы продукциян бээр, а 1970 чылдан сонгаар Төрөн чүт Тываның кобальттын доктаал алыр. Мөңгүнүң бүдүрүлгесинин туудуу эгелээр. Алдын тывызы көвүдөр.

Чаа беш чылда туудуу материалдарының үлүстүрүп улам өскөрүлгө болур. Беш чылдын төтүлүгүндө «Тыва даш-туудуу» комбинаттын ийги эгелээр. 1970 чылда даш-туудуу тывызы эркен чылга деңгээлге, 4,2 катеп көвүдөр. Чылда 50 миллион кезек туудуу бүдүрүп туудуу заводдарын тударып көрүп турар. Эптар демир-

бетон конструкциялар болгаш кыдылар кыдыр комбинаттын туудуу Кызылда 1968 чылда доостур. Ыш болгаш ыш ажилда кыдыр үлүстүрүп продукциянын хемчээли 1,9 катеп эер. Тогуз-га болгаш Туранга ыш ажил-агый черлерин тудуу көргөн, ол ышкаш Кызылдың мебель фабриказын алдыр. Бо бүтү чүдүлөр туудуу нилүс-тризанын материалдыг баазанын быжыглар болгаш чоңу түс черин мебел-биле хандыраар арга бар апаар. Чинк үлүстүрүп талаа-биле: Кызылда болгаш Хову-Аксинга дарааныла фабрикаларын, а Кызылда алгы-кеш болбаазырадыр комбинаттын тудар. Чонунуң амырал-хандырылганын бүдүрүлгелери трикотаж кыдыларын аргырың шингээди алыр. Ээт, сүт үлүстүрүп талаа-биле алыр. Кызыл-Мажаалык суурга эгелгө 30 тонна ээт, 2 тонна келбаса кыдыларын бүдүрүп ээт комбинаттын тударып көрүп турар болгаш Кызылдың ээт комбинаттын эгелгө 30 тонна ээт, 3 тонна келбаса кыдыларын бүдүрүп кыдыр алдыр. Кызылдың сүт комбинаттын туудуу доостур.

Республиканың аш-чөм үлүстүрүп хөгжүр. Кызылда макарон кыдылары, крпалар, яны-бүрү сорттун далганынын кыдыр хлеб-дөргө комбинаттын. Кондитер цехин, Туранга, Шагаан-Арыгга, Сарыг-Сепке, Бай-Хаакка — хлеб заводтарын туткан турар. Кызылдың пиво заводун чаарты кылганынын сойда, оң күчүзү чылда 270 мүн декалитр пиво бээр аргалыг апаар.

Көдөз ажил-агый талаа-биле алыр, чер болгаш мал ажилының продуктуларын бүдүрүп болгаш белектеринин, колхозтар биле совхозтарын техниктиг деринишкенин бедилериң хемчеглери алдыр. Беш чыл иштинде көдөз ажил-агыйның бүтү продуктуларынын хемчээли 46 хууга эер. Тарааның чылда ортумак чылдааның 34,8 хуу, азы 1970 чылда 269,8 мүн тонна чедир, ыңчаарга сөөлү беш чылдарда тарааның ортумак чылдааны 200 мүн тонна болган. Ногаа бүдүрүлгези 2 катеп эер.

Чер ажилының продуктуларын көвүдүрүп чутула чүдү болза көдөз ажил-агый култураларының дүштүкүрүн бедилери болур. 1970 чылда тараа култураларынын гектар бүрүлгө-ден-не 10,7 центнер, сүтаттыг черлерден — 16, картофельден—80, ногаалардан—120 центнер дүштүтү алыр. СЭКП ТК-ның май Пленумунун шийитирлеринге дүштүр черин ажилдаарын үндэсини-биле экижидеринин улам ажилдаарын планда көргөн. Сүтаттыг черлерге тарылга

шөлүн 12 мүн гектарга эстүр, 10 мүн га черин хандыра суггарылга системанын тудар, 570 мүн га одаларын сүтаттыг болдураар.

Көдөз ажил-агыйнын кол адыры — мал ажилы улам хөгжүр. Беш чыл дүргүзүндө мыйсык бола мал 37, оң иштинде инек —56, хой—53, өшкү — 37, хаан — 56 болгаш чыгы — 28 хууга эер. Малдың продуктулуг чөрүу бедир: 1970 чылда бир саар инектен-не колхозтар—1344, совхозтар — 1492, а дүргүлгө станциязы — 1800 кг сүтү саап алыр үжүр-лүг.

Беш чылда эвилел үжүр-дүзүлгө автомобиль оруктарын 98 км, республика үжүр-дүзүлгө—329, түс черге 2098 км узун оруктарын ажил-лалга кирер. Кызыл — Эрзин, Кызыл—Бай-Хаак, Бай-Хаак—Багазын, Чедер — Ажык, Абаза — Ак-Довурак аразынын оруктарын кыдыр. Кызыл—Тээли, Чадаана—Дус-Даг аразынын оруктарын кыдырын уламчы-лаар.

Баитал туудуу талаа-биле беш чыл планында көрдүнгөн соругдалар улут. 1966—1970 чылдарда республиканын улус ажил-агыйында капитал салышкынынын нити хемчээли 354 миллион рубль, азы сөөлү беш чылдарын капитал салышкынынан 93 хуу хей. Он-нүг металлургия, туудуу материалдарының үлүстүрүп, көдөз ажил-агыйга болгаш хөмүр даш үлүстүрүп капитал салышкынынын дыка эер.

Эгелээр беш чылда чонунуң амырал ден-нелин чутула көртүзү—баран саарылга-зы дүргө тем-биле эер. Күрүне болгаш кооператив сазынын баран саарылганын хемчээли 1970 чылда 116,5-миллион рубль болур, өскөр чутулаарга, беш чылдарда 37 хууга эер. Сазынын материал-техниктиг баазанын улам быжыглар. 479 сазыгын ажилдаар 80 магазини, ханы угда 1177 кижичи менсипир 21 столанын туудуу, ажилгалга кирер. Бо чылын Кызылда университет, ол ышкаш районнар төптеринге магазининин туудуу эгелээр. Нити баран складтарын, ногаа-картофель шыгжаар черлерин болгаш соодуучуларын тудуу база көрдүнгөн.

Ажилчыл чоннарның чаагай чөрүүн экижидеринге кол рольду амырал хандырылга четкилерин эелер турар. Амырал хандырылга черлеринин материал-техниктиг баазанын быжыглар соругдала-биле амырал хандырылганын 8 комбинаттарын, химиктиг ашталга фабриказын болгаш чоңа эт-сеп хөдөлгөдир черлерин тудуу көргөн.

Чуртталга туудуунуң онза кичээлгенин ула-дырын турар. 1966—1970 чылдарда республикага нити-биле 370 мүн дөрбөлчон метр чурт-талга шөлүн ажилгалга кирер. Бо дөргө, эртен беш чылдарда чутканын 108 мүн дөрбөлчон метр хей-дүр. Чуртталга туудуунуң програм-мазы ажилчыл чоннарның амыралын дыка

Хорайның телефон аппараттарынын саны 960 номерге, көдө черин 1250 номерге ула-дыр. Радиоточкаларын саны 8000 кезекке, оң иштинде көдө черлерге — 4000 кезекке неме-жир.

Беш чылда эвилел үжүр-дүзүлгө автомобиль оруктарын 98 км, республика үжүр-дүзүлгө—329, түс черге 2098 км узун оруктарын ажил-лалга кирер. Кызыл — Эрзин, Кызыл—Бай-Хаак, Бай-Хаак—Багазын, Чедер — Ажык, Абаза — Ак-Довурак аразынын оруктарын кыдыр. Кызыл—Тээли, Чадаана—Дус-Даг аразынын оруктарын кыдырын уламчы-лаар.

Баитал туудуу талаа-биле беш чыл планында көрдүнгөн соругдалар улут. 1966—1970 чылдарда республиканын улус ажил-агыйында капитал салышкынынын нити хемчээли 354 миллион рубль, азы сөөлү беш чылдарын капитал салышкынынан 93 хуу хей. Он-нүг металлургия, туудуу материалдарының үлүстүрүп, көдөз ажил-агыйга болгаш хөмүр даш үлүстүрүп капитал салышкынынын дыка эер.

Эгелээр беш чылда чонунуң амырал ден-нелин чутула көртүзү—баран саарылга-зы дүргө тем-биле эер. Күрүне болгаш кооператив сазынын баран саарылганын хемчээли 1970 чылда 116,5-миллион рубль болур, өскөр чутулаарга, беш чылдарда 37 хууга эер. Сазынын материал-техниктиг баазанын улам быжыглар. 479 сазыгын ажилдаар 80 магазини, ханы угда 1177 кижичи менсипир 21 столанын туудуу, ажилгалга кирер. Бо чылын Кызылда университет, ол ышкаш районнар төптеринге магазининин туудуу эгелээр. Нити баран складтарын, ногаа-картофель шыгжаар черлерин болгаш соодуучуларын тудуу база көрдүнгөн.

Ажилчыл чоннарның чаагай чөрүүн экижидеринге кол рольду амырал хандырылга четкилерин эелер турар. Амырал хандырылга черлеринин материал-техниктиг баазанын быжыглар соругдала-биле амырал хандырылганын 8 комбинаттарын, химиктиг ашталга фабриказын болгаш чоңа эт-сеп хөдөлгөдир черлерин тудуу көргөн.

Чуртталга туудуунуң онза кичээлгенин ула-дырын турар. 1966—1970 чылдарда республикага нити-биле 370 мүн дөрбөлчон метр чурт-талга шөлүн ажилгалга кирер. Бо дөргө, эртен беш чылдарда чутканын 108 мүн дөрбөлчон метр хей-дүр. Чуртталга туудуунуң програм-мазы ажилчыл чоннарның амыралын дыка

экижидер болгаш чаа бажынарже барык 60000 кижичи көжүрүп кириер аргын болдураар. Чурт-талга туудууна ажаландырышкынын бүтү хевирлерин ажилгалга турган, беш чыл дүргүзүндө 55 миллион рубльн үлүдөр.

Коммунал ажил-агыйнын хөгжүдүрүнүн улут ажилдары боттаныр. Чунар бажынарнын кижичи чунар олуттары 62 хууга эер, оон аңгыда колхоз, совхозтарга 1230 олуттук чунар бажынар-нын тудар. 32 км сүт дамчылыгы болгаш 15 км узун канализациядан аңгыда, Кызылда газ ху-вар, станцияны дозар болгаш 10000 квартираларга газы кирер.

Коммунист партия болгаш Совет чааа чонунуң мадун камгалагынын улут кичээлгенин ула-дыр. Кадын камгалагынын материал-тех-никтиг баазанын быжыра, чоңа медицина дүзү-ламчызы дыка калбарар. Эмнелгелерге 1005 оруннар нежежир, азы 1970 чылда нити орун-нарын саны 3490 чедер. Беш чылдарда Кызылда 240 орунуг эмнелгени, Ак-Довурак Чадаанага, Шагаан-Арыгга, Сарыг-Сепке 120—120 орунуг эмнелгелерин, Кызылда хан солштур туудуу станцияны тудар. Оске-даа улут ажилдар бүүр.

Нити өөредилге школаларынын, тускай орту-мак өөредилге черлеринин болгаш Кызылдың башкы институтунуң ажил-чорудуулазы эки-жир. 1969—1970 өөредилге чылында нити өөредилгениң бүтү хевирлеринин школаларына барык 65 мүн кижичи өөренир, школа назыны чет-пирен уругтарын албан черлеринге 13090 кижичи турар апаар. Дөдө болгаш тускай ортумак өө-редилге черлери беш чыл иштинде 3715 тускай өртемнелерин белектер үндүр.

Чаа беш чылдарда нити өөредилгениң 24 шко-лаларын, школа назыны четпирен уругтарын 22 албан черлерин, 800 олуттук хөгжүм-шини теат-рын, 17 култура бажынарнын ботан клубтарын, 5 кинотеатрларын, 500 мүн томугу респу-блика библиотеканы, партия чырдышкынынын Бажынын туудуу, ажилгалга кирер болгаш рес-публика типографиязын туудуу эгелээр.

Устүнде айттылган улут программаны бот-тандырып ыңды-ла чинк эес ажил. Аңаа улус ажил-агыйнын бүтү органдарынын кижичиле-ри, бистин анык республиканын. Кедир уде-ти дүргө хөгжүдүрүнүн баазанын тургузаар-га бүтү чонунуң кижичилеги негеттнер. Респу-бликанын улус ажил-агыйнын хөгжүдүрүн беш чыл планын талаа-биле кол чүдүлөр ыңдыг. Соругдала беш чыл планын чедип-киниң боттандыры болур.

А. АРЛАНМАЙ,
Тыва АССР-ниң Күрүлгө комиссиязының даргазы.

Урбунуң шолбаннары

Татьяна Наваштай «Найрал» совхозтук Урбун сүт-бараан фермазына алды чыл ажилдап иелген. Куш-ажылга кызымканай анын-ишчи бо чылдарынын иштинде мал ажилында, сүт саздазын көвүдөдир талаа-биле байкал дүржүлганы чедип алган.

Партияның XXIII съездинин баянлааны беш чылдың баштай-гы чылында сээр инектен-не ортумак-биле 1900 кг сүтү сазын ол шийтирлээ. Оң саздазында 18 инек бар, 1966 чылдың био-ги чартында Наваштайның көргүзүп бедик болган, бир инекке онааштыр 1303 кг сүт сазынын.

Чедип алган чедипкиниңге өскүргөдүр, Татьяна улам-на кү-женишкенин ажилдап эгелээр. Оң түнүклинде июль айда инек бүрүзүндө 250 кг сүтү саап алган. Ол болза, хонукта сээр инек бүрүзүндө он аңгы килограмм сүтү саап турганы ол-дур. Ынчан-гаш мурнакчы сазчы чеди ай иштинде сээр инек бүрүзүндө орту-мак-биле 1547 кг сүт алган.

Татьяна Наваштай зоотехниктерин сүмелерин үргүлчү албы-шаан, мурнакчыларын дүржүлгаларын өөренип, бодунуң арга-дур-жүлганын эш-өрүнгө дамчыдып берип, кады ажилдап турар өөрү-биле сүмеленип, сүт саздазын көвүдөдир талаа-биле хемчеглер-ни ап турар.

Мурнакчы сазчының дүржүлгалын өөренип, оң сүмезин ап турар сазчылар чеди ай иштинде база-ла эки түнүклинде бол-гулаан. Чинкээ, Очур Байлакай, Чудан Самба, Кыргыс Тол болгаш өс-ке-даа дыка хей сазчылар сээр инектен-не ортумак-биле 1200—1350 кг сүтү саап алганнар.

Урбун фермазынын коллективин сүт саздазынын талаа-биле беш чылдың баштайгы чылынын бирги чартында Улут-Хем рай-онга бирги черин алган. Чартык чылда сээр инектен-не бо фермага 1170 кг сүт сазынын. Урбунуң шолбаннары чартык чылда 140,9 тонна сүтү мурнуңге дүжааган ийикке, азы планда көрдүнгөндөн 47,2 тоннаны амыр саткан.

1966 чылдың бирги чартында мал ажилынын продуктуларын бүдүрүп болгаш белектерин көвүдөдир талаа-биле Чув-нозаныңа бирги черин алганы дээр РСФСР-ниң Министрлер Чөвү-лели, Профсоюздарлар Эвилелдеринин Бүгү-эвилел Топ Чөвүлели бистин республиканын шийилер Кызыл тур-биле шаңнаан чөрү. Тываның бүтү анын-ишчилери-биле бир демей урбунчулуну база сорук кириген. Чазынчыл бедик шаңналынга харыны кылдыр, совхоз-тук мурнуңда салдыган соругдалары Улут Октябрьниң байырла-лынын бедиле боттандыра дээр хүлээлгени нүүсөтчир дээр Ур-бунуң малчынары күженишкенин ажилдап турар.

В. БЕРЕГОВОЙ.

Кыштагларда чедирген

«Тес-Хем» совхозтук ситен шөл-деринде мал чедирген белектели үр-гүдүлгөдүр турар. Эш Монголбине удурун он алды кижичи сөөтөткү комплексилг бот-орууга чарылгалыг хойжу бригаданың кижигүлгөдүр 140

тонна ситенин кыштагларда чедир-ген.

Совхозтук Устү-Шынаа салбы-рының Сарыг-Талда ситенчилери ба-за эки ажилдап турарлар. Олар 190 тонна ситенин кезип сараатканнар.

Д. ЕНДАН.

Кышка белек кел

Улут-Хем районунуң «Х Улут ху-рал» колхозунуң Кызыл-Чыраа сүт-бараан фермазынын коллективин кыш-ка уткуштур белектеринин темпи-ли дүргөдөткен. Фермазын ка-дарчылары, сазчылары 160 инек кирер кажаанын көрженин копта-рып, ишти, даштын аргылап аштаан, 120 бызаа кыштадыр улау кажааны септен чыгылаан, девискээрин аш-тап, иштин кургадып алган. Кажа-ларга тегер едек бөлүдүнгөн.

Дөрт чуртталга бажынын септелгенин чоруткан, кладов-каларын, кышшаларын база кылган. Оон аңгыда дөрт аал ишти чурттаар бир чаа бажынын туудуу ажилгалда кирген.

Кышка уткуштур белек кел үргү-чүлүп турар.

К. ОЙДУП-ООЛ.

Мурнакчы бүдүрүлгөдө

Кызылдың хлеб заводу беш чыл-дыг бирги чартык чылынын нити продукция бүдүрүп планын 115,1 хууга күсөдип, пландан амыр 139 мүн рубль продукциянын чоңа берген. Устүнде сазыттыган чур-рагайлар аңаа эес, хейнү чутулаан, найралдыг, эвилелдиг коллектив кижигүлгөдүр күш-ажылы хе-речилеп, бадтыкап турар. Хлеб бу-дүрүр — нарын технологиялыг ажил.

Куш-ажылга кызымканай, хүн нормазын үргүлчү амыр күсөдип, чоңа ак-сеткилдиг бараан болуп, үлгөр-жикжон көртүзүп турар ажил-чынарында хей. Оларга улут мас-тер, Ленин орденниң Мария Алек-сеевна Зименина, кондитер кылы-чы, бөдүүн аратык кызы «Хүн-дүлгөдүн демдээ» орденниң Ноя Иргитовна Иргит, коммунист күш-ажыл дөш демжесин турар бригаданың мастери «Күш-ажылчы шыларал дөш» — деп ме-даль-биле шаңнаткан Елизавета Емельянова Золотухина, амынды-лар белектеринин Антонова Федоро-на Жукова, быжырычы Валентина Ивановна Белоусова болгаш өскө-лөрдө даа хемчеглээр.

Бүтү тыванын хөдөөжиктер хура-лынын делегаттары, ыраккы өвүр-нү хөдөөжиктерин хлеб заводуна аалчылар болуп, оң ажил-агый-ны биле тавышын турар уде тууду-жус, коммунист Куискаалыг чут-гааланын.

Бистерин коллективтин ажил-чынары улут өөрүшкү-биле уткуп, хүлөп алды. Заводта бүтү-ле чү-вөлөр кижилерге таарыштыр ыла-ндыр. Бистер база-ла партиянын XXIII съездинин шийтирлерин амыралга боттандыра дээр бүтү-ле күжүвүстү хараанмайын, кара-кызыл ажилдап турар бис. Партия-нын херээ дөргө, бистин хөдөөжик-тер. Ажилчыларынын кылы каан продукциянын шынал-ла алын кол-дотулган-дыр. Ол сестер бөдүүн

ЧУРУНТА: Кызылдың 24-кү кварталы. Бо хүшнерде чуртталга туудуу-нук кол объектилерин мында.

Фото О. НАМЧЫЛАКТЫЙ.

Пермь область. Кама хемде Воткинскиннн гидроэлектростанциязын ажилгалга хуусаа бетинде кижирген болгаш оон күчүлгөдүр шингээди алган дээр Воткинскиннн гидроэлектростанциязын туудууну хей бөлүк ажилчыларынын, инженер-техниктиг ажилчыларынын база албан-хал-чылары СССР-ниң Дөдө Советинин Президиуму

ССРЭ-ниң өрвөнери болгаш медальдери-биле шаңнаан.

Бир миллион киловатт күчүлүг гидроэлектростанциянын төлөвилгөн хуусааындан мурнады туткан. Оон туудуу чөрү турарынын үзүмдө 20 миллион рубльди камнап алган.

ГЭС-ти ажилгалга кирген үзүм бээр чинк өр-тектин сес миллиард амыр киловатт-шак элект-

роэнергияны ажилдап үндүргөн, а ортан 200 миллион киловатт-шакты пландан амыр ажил-дап үндүргөн. Электроэнергиянын бот-үзүмүн чин-геткеш, пландан амыр 1.400 мүн рубль камна-лаан алган.

Чурукта: Воткинск ГЭС.
Фото Н. Акимовуу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Мурнакчы бүдүрүлгөдө

Кызылдың хлеб заводу беш чыл-дыг бирги чартык чылынын нити продукция бүдүрүп планын 115,1 хууга күсөдип, пландан амыр 139 мүн рубль продукциянын чоңа берген. Устүнде сазыттыган чур-рагайлар аңаа эес, хейнү чутулаан, найралдыг, эвилелдиг коллектив кижигүлгөдүр күш-ажылы хе-речилеп, бадтыкап турар. Хлеб бу-дүрүр — нарын технологиялыг ажил.

Куш-ажылга кызымканай, хүн нормазын үргүлчү амыр күсөдип, чоңа ак-сеткилдиг бараан болуп, үлгөр-жикжон көртүзүп турар ажил-чынарында хей. Оларга улут мас-тер, Ленин орденниң Мария Алек-сеевна Зименина, кондитер кылы-чы, бөдүүн аратык кызы «Хүн-дүлгөдүн демдээ» орденниң Ноя Иргитовна Иргит, коммунист күш-ажыл дөш демжесин турар бригаданың мастери «Күш-ажылчы шыларал дөш» — деп ме-даль-биле шаңнаткан Елизавета Емельянова Золотухина, амынды-лар белектеринин Антонова Федоро-на Жукова, быжырычы Валентина Ивановна Белоусова болгаш өскө-лөрдө даа хемчеглээр.

Бүтү тыванын хөдөөжиктер хура-лынын делегаттары, ыраккы өвүр-нү хөдөөжиктерин хлеб заводуна аалчылар болуп, оң ажил-агый-ны биле тавышын турар уде тууду-жус, коммунист Куискаалыг чут-гааланын.

Бистерин коллективтин ажил-чынары улут өөрүшкү-биле уткуп, хүлөп алды. Заводта бүтү-ле чү-вөлөр кижилерге таарыштыр ыла-ндыр. Бистер база-ла партиянын XXIII съездинин шийтирлерин амыралга боттандыра дээр бүтү-ле күжүвүстү хараанмайын, кара-кызыл ажилдап турар бис. Партия-нын херээ дөргө, бистин хөдөөжик-тер. Ажилчыларынын кылы каан продукциянын шынал-ла алын кол-дотулган-дыр. Ол сестер бөдүүн

Мурнакчы бүдүрүлгөдө

Кызылдың хлеб заводу беш чыл-дыг бирги чартык чылынын нити продукция бүдүрүп планын 115,1 хууга күсөдип, пландан амыр 139 мүн рубль продукциянын чоңа берген. Устүнде сазыттыган чур-рагайлар аңаа эес, хейнү чутулаан, найралдыг, эвилелдиг коллектив кижигүлгөдүр күш-ажылы хе-речилеп, бадтыкап турар. Хлеб бу-дүрүр — нарын технологиялыг ажил.

Куш-ажылга кызымканай, хүн нормазын үргүлчү амыр күсөдип, чоңа ак-сеткилдиг бараан болуп, үлгөр-жикжон көртүзүп турар ажил-чынарында хей. Оларга улут мас-тер, Ленин орденниң Мария Алек-сеевна Зименина, кондитер кылы-чы, бөдүүн аратык кызы «Хүн-дүлгөдүн демдээ» орденниң Ноя Иргитовна Иргит, коммунист күш-ажыл дөш демжесин турар бригаданың мастери «Күш-ажылчы шыларал дөш» — деп ме-даль-биле шаңнаткан Елизавета Емельянова Золотухина, амынды-лар белектеринин Антонова Федоро-на Жукова, быжырычы Валентина Ивановна Белоусова болгаш өскө-лөрдө даа хемчеглээр.

Бүтү тыванын хөдөөжиктер хура-лынын делегаттары, ыраккы өвүр-нү хөдөөжиктерин хлеб заводуна аалчылар болуп, оң ажил-агый-ны биле тавышын турар уде тууду-жус, коммунист Куискаалыг чут-гааланын.

Бистерин коллективтин ажил-чынары улут өөрүшкү-биле уткуп, хүлөп алды. Заводта бүтү-ле чү-вөлөр кижилерге таарыштыр ыла-ндыр. Бистер база-ла партиянын XXIII съездинин шийтирлерин амыралга боттандыра дээр бүтү-ле күжүвүстү хараанмайын, кара-кызыл ажилдап турар бис. Партия-нын херээ дөргө, бистин хөдөөжик-тер. Ажилчыларынын кылы каан продукциянын шынал-ла алын кол-дотулган-дыр. Ол сестер бөдүүн

Соругдала улут. Ону күсөдирде, соруктук күш-ажыл негеттнер, ол шынар коллективте бар-да. Продукциянын шынарын экижидер, чоңа эки шынарлыг продукциянын бээр, оң-биле партиянын XXIII съездинин шийтирлерин амыралга бот-тандыра талаа-биле бодунуң хү-лөөлгөдүр хемчеглээр ажилдап коллек-тивни эки билдирер.

С. МЫЗЫЛ-ООЛ.

БАШКЫЛАРНЫҢ УЛУГ СҮМЕЛЕЖИШКИНИ

ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫНЧЕ КИРИП ТУРА

1966—67 өөредилге чылы Совет Эвилелини Коммунист партиясынын XXIII съездинин союда бирги өөредилге чылы болур. Тыванын ажилчы чоннары ук съездинин шитиптерин ажил-агый болгаш тургузушкунунун аныгы-аныгы адырларына ботландырып эгелээш, улус өөредилгенин талазы-биле бо чылын 175 школаларнын хөй-хөй өөредилге корпустарын, 43 ортумак школаларны чаа өөредилге чылынга белеткээш. Республикада 80 интернаттар бар. Ол күрүнө хандырылгалыг интернаттарнын чуртталга бажынары, столоваялары база белеткеттинген. Эрткен чылын анаа малчынарын 6985 уруглар турган болза, бо чылын 7335 оолдар, уруглар күрүненин бурун хандырылгалыг турар.

Бар турар школаларга, уруглар албан черлеринге немей чаа туудугларны чыл санында тууду турар. Оон тодаргай чизээ бо: Кызылдың барын талазында чаа школаны тууду доозуп турар. Сентябрь 1-де ук чаа школага 964 уруглар өөредилге чылын эгелээр. Ук школаны эн чаа төлөвилеп эзуаар

туктан. Ол ышкаш Барыин-Хемчик районун Эрги-Барлык школанын 200 олуттук куш-культура залын немей туткан. Республикада куш-культура залдыг бирги көдээ школа ол. Анаа чүгөш школачылар эвес, харын ону көдээ аныктар база ажиллап болур. Бо чылын нинитизи-биле 1604 олуттук школа бажынарын, 900 ажыг дөр-белчин метр шөлдүг чуртталга бажынарын ажилгалга кирип турар. Ак-Довуракка 240, Кызылга 140, Туранга 140 олуттук ясли-садтарны бичилер белетке алырлар.

Бо өөредилге чылында республиканын школаларына 47300 уруглар, оон иштинде 5700 бирги классчылар өөренир. Сес класс доосканнарын 90 хуузу тоску класстарга өөредип ужурулгусу. Ол дээрже СЭКП-нин XXIII съездинин ортумак өөредилгени бо беш чылда ботландырып чорудар деп айтышканын күөсөдип эгелээшвиис ол болур. Тоску класска хүлээп алышканын ам бүгү-нинтинин өөредилгезинин кезээ кылдыр көрүп, ол өөреникчилер-биле кижизидилге ажилын онза күштедирер чугула. Бо бүгү сорулгал

лар улус өөредилгезинин ажилдакчыларынын мурунда турар. Өөредилге-кижизидилгелиг ажилдарны чедишкенин чорудары ханы, быжыг билгилер-биле чепсеглеттинген башкы кадрлардан кол-ла хамаар-жыр. Республиканын школаларында хоочун, дуржулгалыг ажил-ишчи башкыларыныс хөй. Ол ышкаш башкы кадрлар чыл бүрү немейип турар. Мурунда ажилдап турган 2700 башкыларга немей бо чылын Кызылдың башкы институтун 54, башкы училищезин 46 кижиколдуунда тыва аныктарнын аразында белеткеттинген. Башкы кадрлар Совет Эвилелинин өске областарында биске ажилдап кээп турары өөрүнчүг. 1966—67 өөредилге чылында Тыванын школаларына ажилдаары-биле 156 башкылар чедип келген. Олар Смоленск, Иваново, Шуй, Липец, Воронеж, Рязань башкы институттарын дооскаш келгенер. Тыва оолдар, кыстарны билгилер-биле чепсеглээр хүндүлүг хүлээлге анык башкыларга онаажып турар. Августун сөөлүг хүннеринде

башкыларнын чөвүлел хуралдары районнарда болгаш Кызылга бооп эрткелээр. Анаа эрткен өөредилге чылында чедип алган чедишкенинни түннөвишаан, чедир кылдын-маан ажилдарны анализтеп, өөредилге-кижизидилгени бедик деңгелге көдүрер дугайында улуг чугаа болур. Чаа өөредилге чылынын ийи кол сорулгазы бо: бүгү-нинтинин аялал өөренир сес чыл өөредилгезин район, көдээ Совет бурүзүгө албан күөсөдир, математика, орус дыл, төөгү болгаш өске-даа кол-кол эртем-нерге школаларнын быжыг, ханы билгилер болурун чедип алыр.

Школанын мурунда туруп турар улуг сорулгаларны Чырыдышкын министрствозу, оон чер-черде органныр, школалар партия, совет органныр, хөй-нинтинин, бүгү коммунистерин, ажилчы чоннуу ылаптыг дузасы чокка күөсөдип шыдаас. Ынчангаш школа дугайында сагыш салышкынны улам күштедирип, уругларнын өөредилгезинге, кижизидилгезинге эң-не кичээнгилг, сагыш човангыр, дынчангыр болуру хөй-нинтинден негеттинип турар.

Б. БОЛДУР-ООЛ.
Тыва АССР-ниң чырыдышкын министри.

Комиссия хүлээп алган

Кызылдың № 2 школынын коллективни 1966—67 чаа өөредилге чылынга белеткел ажилдарын баш бурунгар хынамчалыг белеткел, кызыман ажилдаан. Школанын септелгези доозулган болгаш эрткен субботада комиссия школыны эки деп хүлээп алган.

Маана школыны ажил-агый эргеленчизи Иван Михайлович Резанова уудуртурган школа коллективинин иженишкенин ажилдаанын демдеглээр харек. Оон иштинде Т. Иванайская, А. Стародовова, А. Буранова, Н. Норкина болгаш А. Голоктомова олар септелгезе ак

сеткилдиг ажилдап, коллективтин хүндүткелин чаалал алганнар.

Бо хүннерде школада өөреникчилер бижидилгези база дооступ турар болгаш башкылар боттарынын класстарына өөредилге материалдарын класстар аайы-биле белеткел турар.

ЧУРУНГА: Школанын башкылары өөреникчилерге көргүзүп материалдарын белеткел, сүмележилп олурары. Фото А. Седунамын.

Дуржулгалыг башкылардан өөренир

Школа, ажилге, үжүк-бижи, чечен чогаал дугайында сагышмай-чаа чоран тыва кизи, тыва чер ам таныттымас болган. Шагда эленин-ге, шуугайга бижи чораш, бижи-ге өөренип турган. Ынчан культуру фронтунун хөй-хөй илелкчилери типтып келгилээш. Бижи-ге өөредилгенин баштайгы култармайжылары-ге бистин башкыларыныс Вера Лазарева, Мария Тешунова, Елена Чермеева, Виктор Пуговкин, Лидия Павлова дээр өскелерин-даа хамаарыштыр болур.

Оон бээр үр үе эрткен. 1964 чылда бистин республиканын чуртталга чонунда 1608 кижик дээр эртем-ниг, 1270 кижик дооскан дээр эртем-ниг, 5065 кижик тускай ортумак эртем-ниг, 3413 кижик ортумак эртем-ниг болтулар. 1930 чылда Тыванын чеди школаларына 450 тыва уруглар өөренип турган болза, ам 47 муң ажыг өөреникчилер школаларга хара туттунуп, оларын 3 муң чыгым башкылар өөредип турар апарган.

Анык салгалчыларын кижизидилгени билгилер-биле харам чокка берип турарларга С. М. Достай (Туранын № 2), В. А. Гребнева (Кызылдың № 1), Ю. К. Птичина (Туранын № 1), М. Ш. Анзатпа (Суг-Аксы школы), С. Б. Алап (Мугур-Аксы школы) дээр өске-даа хөй-хөй ирмачы башкыларын хамаарыштыр болур. Юлия Константинова Птичина өөреникчи бурунчук онзагай байдалдарын кичээлге алган. Өөредилге чылы эгелээр мрак мурунда-ла ол уругларын онзагай байдалдарын кичээлге алган. Өөредилге чылынын дугузунда ийикте, харын-да өөредилгенин баштайгы үе-чазында кижизидилге ажилын кылдыр черлерге чорударын мак планнап көрүп турар. Класстан дашкаар номчулгаш улуг кичээлгени салган. 3-ку класска «В. И. Ленин дугайында расказтарны» өөредип турар, оон мурунда өөренип эрткен расказтар-биле деңгелдени кылган. Оон түнелинде уруглар «Айымдыг орук» деп расказтын кол узакзын эки тодарып тыпканар. Бо башкыны өөреникчилери инициативалыг бол-

гаш боттары тускай ажилдап чачыкканнар. Тыва школаларда башкылар турарлар Н. А. Мистрюкова, А. М. Вдовкина (Кызылдың № 2), Б. К. Ооржак, А. Б. Монгуш (Чаданга школы), Л. В. Новикова (Хайыракан сес чыл) олар уруктарынын кижизидилгелг талазында база кол кичээлгени салып турарлар. Класстан дашкаар ажилдарын чаа кижизидип аажы-чак, мөзү-шынарларын хевир-лөрүнче угулдуурганнар.

Башкылаашкынын уран чүүл-биле сырый харылзалыг болурун кол чүүл. Бо талазы-биле Кызылдың № 1 школынын башкыны Э. В. Безымова улуг ажилды чорутуп келген. Уруктарга болгаш уруктан дашкаар уелер-даа «Поэзия болгаш музыка», «Оручка мыл» дээр өске-даа темаларга бекселдерин чоруткан.

Бора-Тайга школынын башкылары чон ортузунга культуу-массалыг ажилдарын эки тургусканнар. Малчынарга концерттерин көргүзүп келгенер. Ю. К. Птичина, Л. Т. Сараскина, М. В. Селина (Туранын № 1) олар улуг чорукчуларын чуруктарына темалыг делегелерин чедишкенин чорутуп келген. Ынчангаш өөреникчилерин уран чүүлге сонургалы өзүп турар. Устук класстарын боттары чуруктарын тайылбырлап турар.

Кызылдың № 3 школында солун ужуражылгалар кутуу алган каш чылдарга ажилдап келген. Уруглар тыва чогаалчылар С. Сарыг-оол, О. Саган-оол, Ю. Конзегеп-биле солун ужуражылгаларын эрттирген. Ол ышкаш Ала-чурт дайынын кижизидилгелер Шатилов, Мартынов, Никитин олар-биле ужуражылгалар чоруткан. Мындагы ужуражылгалардан чедип алган билгилерин устук класстарын бичилер-биле ажилдаарына ажиллап турары солун. «Чараштыр танышыл билр сен бөр», «Таарыштыр кеттинер», «Бөткөөн болгаш музыка», «Спортка мергежири аныктыг бөр» дээр өске-даа темалар клубтун ажил планында бар.

Эстетиктиг кижизидилгедэ база бир кол черин школаларнын чогаалчы салым-чаланын сайзыра-

дыры алып турар. Ынчангаш бистин башкыларыныс хөй кезин өөреникчилер ортузунга бот-тывынгар уран чүүлү негеттерин чугула деп көрүп турары хончугуш. Элегес ортумак школынын башкылары өөреникчилерин уран чуруктарын чүгөш ийи-чангыс мастерлер-биле таныштырарын бодайып, харын башкылар боттары уран чүүлүн үн-дезинерин өөренир доктаамал курстук ажилды алгаш, кичээлдеп турганнар. Ындыг кичээлдерин башкылар боттары ээлчег баулар эрттирп келген.

Эстетиктиг кижизидилгедэ догаалып турар бойдушту, оон клас-чаракын магадл көрү, оон үнелер, камгалап, кадалгаларын Элегес школында оонаал көргөн. Уш чыл мурунда ук школа кандыг-даа ногаан ыш чок черге турган болза, ам мында кайгамчык ногаан массив турган, районда эң дээрэ школа чанынын участогу мында бар апарган.

Анык салгалдыг аажы-чак дээр өске-даа мөзү-шынары шын хевир-лен кижизидилгени бистин башкыларыныс боттарынын үлгер-чизээ чүдөр арык үнелг. Чүрөөн ханы мынап, чедип алган эртем-билин уруглар кижизидилгезинде доозуу-биле бараан болдурун турар не-хөрөңг башкылар бисте хөй. Торгалыг ортумак школынын башкыны Кызыл-Уругтун өр-бүлени 13 уругларын кижизидилгелер. Улуг уруу Келден Чат баа-ла башкы болган. Уш кижик механизатор болган. Өр-бүлө найралдыг. Не-башкы суурда хөй-ниг ажилын чорутуп турар. К. С. Хорбин, А. Б. Мисыр дээр кижизидилгелер хөрөңгө бурун-биле бараан болган ажил-ишчи башкыларын макта-гаш аргажок. Мурнакчыларын үлгер-лер эдээр, оларнын чедишкенин бүтүгөс негеттерип тардарын август чөвүлел хуралдарына чедип алып ужураш болур.

Н. ПРИЦЕВА.

Ужуражырывыс удавас

Чаа өөредилге чылынын эгелээринге чедир санын хончугуш аркан. Мээ практикада 19-чыл бооп турар. Оон чыл санында-ла кандыг-бир хөлээшкени-биле өөредилге чылын уткуур боор-тур. Чаа кижизидилгезинде дег үнелг чүе кайдал. Башкыларга, бистере, оон бузуурган болгай. Башкынын уран мергежилгенин, тынмын-га-сагынгырынын, эитп ээлдерин, билиндин хөй-дө чүе хамааржыр. Уругларнын аажы-чан, бүтүндө кайгамчык эки талаларын көргөш, кижизидилгезин ханар.

Чаа өөредилге чылынга белеткелди чазына чорутуп эгелээр бис. Чорудар ажилдарын чикел планнаашкынын тургузуп алып (мынагы 1-ден 4 чедир класстарга). Бирги класска ажилдаар башкылар өөреникчилер-биле баш бурунгар танышыл алыр. Бажынарга барып, ала-нелери-биле бекселдешип, өөреникчилер боу-биле чугаалажыр болгаш оларын школага чазарлар. Дөртүк класстарын бичин уругларга бээр белеткери куш-ажыл уругуна белеткелээр.

5-ки класска ажилдаар башкылар дөртүк класстарын уруктарына олуржуп, өөреникчилер-биле танышылган, шешеле уруктарын чорудар-лар. Ынчаар кыллары бисте шуут чачыл болган. 1965—66 өөредилге чылынын үшү, дөртүк улуунарында башкылар А. С. Попелеева (биолог), Т. М. Чикачева (орус дыл башкыны), М. К. Футакова (математика) дээр өскелер-даа дөртүк класска уруктарын эрттиргенер. Дөртүк класстарын башкылары аштар Тартыжакова, Борисова 5-ки класска барганнар. Ол ышкаш 4—5 класстарын каттышкан чымыштарын эрттирп, анза уруглар найралдажып, үстүк класска негелдерин бил-лип ал, хөй чаа эртемнир өөреникчилер оларын белеткээр ажилдарын чоруткунан. Ынчангаш бешки класстарын-биле бергелешкенир бисте турбас апарган.

Школанын өөредилге-кижизидилгелиг ажилын планн директор, партор, профсоюз комитети-биле калыс сүмележип, тургузар бис. Бүгү ажилдарын түгүгө кижизидилгези — боу-

нун билгилеринин, уран мергежилгенин негеттер-диктизи башкы болган турарын чедип алыр школанын кол сорулгазы. Маана үдөйлээш, аныз-буру методиктиг секциялар, партия, профсоюз органдары, класк уугрукчулар боттарынын ажилын планнап турар. Башкылаашкынын таарымчалыг аргалары дээр улуг ажилдарын уш чыл улаштыр чорутуп келген бис. Чамык эки түнелдеп бар апарган.

Ажык класк шактары, пионерчи чымыштар, темалыг келээр, уруктар эрттирп бисте чачыл болган. Бо ажилдарын албаал, айтышкын-биле эвес, харын башкынын шилип алганын баулар чоруттунуп келген. Эки ажилдыг түнелениде башкы-даа, өөреникчилер-даа өөрүгү, сеткил ханар.

«Христиан байырдалар, оларын ужуу-утка-зы», «Шажынын хоразы», «Сүзүлгезинерини тыттып келери», деп темаларга нинти шко-лазын келээрлер биолог Т. С. Попелеева солун эрттирген.

Эрткен өөредилге чылында бистин школанын сес класзын 40 өөреникчи чонун. Шуут экаменнери доозукчулар көчүп эки дужаалганнар. Бо талазы-биле 8-ки класстын класк уугрукчу-лары А. А. Берешагина, М. Ф. Футакова оларын мактаар апар. Билгилерге чүтүлүг, найралдыг, быжыг коллективти тургузуп ап шыдаанар. Башкынын эгелчег, чүтүлүг чоруу өөреникчилерин угул-баштар болгай. Илелкчилг, хөй-нигичи башкынын класзында ындыг өөреникчилер хөй болуурлар.

Көчөтөө суурже поход-маршты бо чайын эрттирген бис. Походка 75 өөреникчи, чеди башкы киришкен. 1-үстүк класстын аныгы, 3—4 класстары база киришкен. Уругларын бичин-лерге кичээлгенин чоруу бүтү коллективти чадгыс кижик деп болдурун. Чангыс улуг өр-бүлө дег бот-боттарыныс чок, сагыш човангыр чорутуусу. Покод уезинде ийи өөреникчилер, ийи башкыны чоруттунган хүннерин демдеглээр бис. Ылангы уругларын сагыш човангыр чоруу бисте дол-

чок өөрткен. Билгилер-даа сагындарыг чокка бир-де эртен сууа шимчээшкенир эрттирп турбу-ста, уруглар бодал чечектерин тутуш, нинти ыр-биле байыр чедиргенер. Кежээинде микрофон-биле музыкалыг байырны чедирген. Өөрүшкүлүг, хөлгелчиг мындыг калы похотташкынар уруг-ларын сагыш-сеткилден үр утунмас.

Бо чаа өөредилге чылында «Бистин отрядымыс оон адын эдилээр» деп темага ажык чымыштарын эрттирп планнап бис. Бисте шуут 12 отряд бар, оларын аттары шынап-ла кайгамчык: Ю. Гагарин, В. Терешкова, В. Чапаев, В. Дубинин, Л. Морозов дээр өске-даа. Ажык чымыша ала-нелер-даа, башкылар-даа баар. Отряд бүрүт болу-нун маалыкыга чү дээр мынап чугаалаалар. Ындыг чымыштарын ужуу-дузаны угул. Чүгө маалыкын алып билирленип аныгы, маалыкыг чорутуп тыттып келгенин, оон ужуу-дузаны уруглар билгип алып ужурулгусу. Бистин чуртуксуз эртем-билгилг, бүтү талазы-биле сайыравай, културалыг кижилер херек болгай.

Быжыг болгаш ханы билгилер дээр ажилды улам калбартыр апар. Эң дээр уруктарын шко-лазын методиктиг чымышты кирип турар бис. Бот-боттарынын уруктарына олуржур — мы-рылай албан. А. С. Попелеева, М. Ф. Футакова, Е. Т. Соломатова ышкаш хоочун башкылар-биле чергелештир Е. К. Аралчор, Борисова, Тартыжакова ышкаш дуржулгалыг оолу олар анык баш-кылар тыттып келген.

Школаны хөй-нигичи-биле ханы харылзалыг болурунче кичээлгени салып турар бис. Тускай эртемниглер, ат-сурагалыг кижилер-биле ужура-жылгалар, буудууларга аксуурлар өөредилге-кижизидилгелиг ажилды планнаашкыныга кескү чер эдээр апар.

Чаа өөредилге чылында ужуражылганы өөреникчилер-даа, башкылар-даа мынап турар. Келер ужуражылгалар оларын ызымы-даа өөрүшкү-биле уткуурлар.

А. ТЫРЫШКИН,
Балгазын школынын директору.

Өөренип кириптеринге белен

Кара-Хаак сес чыл школынын септелгези бүрүн доозулган. Өөреникчилерин богу-даа хүлээп алыр дие, школа белен. Оон иштин, даштын чугулаан, шалаларын кылтайыр дозулап каан. Чедир кылдынмаан чүүлдер шууту чечсе септеттинген.

Эрткен чылдынга бодаарга, бо чайын септелге үр бол-байн доосту берген. Школанын эт-херкелсин, хөрөнгизин камнынг эдилээр болгаш шынгыс камгалаар дугайында класстарын аразына социалистич чарыш үргүлчүлөп келген. Ынчангаш эдилел чүүлдер камнынг эдилээшкениге, камгалаалыг байдалга тургустунган. Урелген, будалган чүе барык чок. Кужын оттулар ыжыч четчир, школа чанында дужуруткен. Башкыларын чурттаар бажы-нарын бүрүн септээр. Оттулар ыжыч бажын санында дужуруткен. Бо школага «Тилелге» совхозтун Кара-Хаак салбырынын ажилчынарын уруглары өөренир.

Чаа өөредилге чылынга

Тес-Хем районун школаларынын чаа өөредилге чылынга хүлээп алышканын эрттирген. Районун 2-ге, 2 ортумак, 3 сес чыл школаларына У. Шынаа эге школыны (эргеленчизи эш Сарыглар), Берт-Дог ортумак школа (директору эш Сулду), Шуурман, Ан-Эрик, Чыргалаан, ды сес чыл школалары (директорлары эштер Никитин, Баяндай, Тараа-чы) чаа өөредилге чылынга белен.

Устунде адаанымыс школалардан У. Шынаа, Шуурман школаларында 2-ге, 2 ортумак, 3 сес чыл школаларына У. Шынаа эге школыны (эргеленчизи эш Сарыглар), Берт-Дог ортумак школа (директору эш Сулду), Шуурман, Ан-Эрик, Чыргалаан, ды сес чыл школалары (директорлары эштер Никитин, Баяндай, Тараа-чы) чаа өөредилге чылынга белен.

Чаа өөредилге чылынга белеткелге Санагалдай ортумак школа (директору эш Герасимов), О. Шынаа эге школа (эргеленчизи эш Ималдай) чогуу хуусадан оозалатканнар. Бо школалар хүлээп алышканын хүнүгө чедир белен эвес болган.

Бистин кор.

Көргүзүп материалдары—чугула чүүл

Эге класстарга төрөөн дыл уруктарына көргүзүп материалдары грам-матиканы болгаш шын бижирин дүргөн болгаш быжык-биле шингээр дил алырны өөреникчилерге улуг ужуу-дузаныг болур.

Тыва дыл уругуна ажиллап бо-лур көргүзүп материалдары аны-бу-ру темаларын узакзын аайы-биле кылган каан чуруктар, таблица-лар, текстер болур. Чуруктарын чаа теманы тайылбырларынга, быжыг-ларынга, түнел уруктарга база хы-налалыг ажилдарга ажиллап болур. Чикээ, сес тургузунга, домак тур-гузунга, чүдөлөргө шынар де-дээр көргүскен сестерин өөреникчилер хергелеп турар мен. Чурук баулар эдээр, чогаалдыг бижирингел, чугаа сайзырадымыга урук чорудага ап-ты, таарымчалыг болур чүүлдерин ажиллап тургаш, уругларын дил-доманын сайзыралын биллп алыр.

Тыва дылын уругуна чуруктарын аны-буру аргалар-биле ажиллап болур: нинти чангыс чурук-биле ажиллап болур, парталар аайы-биле, чок болза тус-түс өөреникчилерге үлө берер чурукту ажилдаар. өөреникчилерин бот ажилынга хер-гелээр-биле чуруктарын ажилла-дып болур. Эге класстын уругларынга чуруктарын үлө берер, оон-би-ле сестер, домактар чогааттырар ажиллаарга, уруглар көчөк сонугу-лар, бирги класска тыва-дыл уру-гуна чүдөлөргө кылдынмын көр-гүзүп турар сестерин өөрөткөш, ийи-ги урукту чүгө чуруктар-биле эр-

тирген мен. 21 өөреникчиге 15 аны-аггы чуруктарын карточалар-ын парталар аайы-биле, үлө бер-ген, баштайгы уаада кында кандыг чурук таварышканын аас-биле ай-тырар. Чүгө дээр, чамык уруглар болуун алган чуруктун тайылбырын берип шыдаас болуурлар. Ынчангаш чанында эжинин чүүлүн бижи бей-рип болур. Ону болуураы-биле ай-тырарын мынап-ла салыр.

Ажилдын чорудуулары мынаар эр-ткен. Чурукта бар чүүлдеринг ат-тарын тыптырган. Оон соонда, ол тыпкан аттарын сазынга бижидип, номчуткан, чурукта кылдынмын көргүзүп турар чүүлдерин тус-туста аас-биле чугаалааттыргаш. 2—3 хи-ре кыска домактарын чогааттырар. Түнелениде бо ажилга уруглар кон-чуг кызымак чоруп көргүскенер. Чамык кошка өөреникчилер бейи ажилды эки деңгелде бижээр.

Мындагы ажилды эң баштай ор-ганизаастаар, нинти класк-биле чу-руктун тайылбырын кылп, аас, би-жиге ажилдарын чоруткан сөүндө, ам уругларга бот ажил хевиринг кылдыр кылдырар.

Чуруктуг карточаларын чүгө чангыс урукка ажиллаш соккан ка-байл, урук санында аны-аггы хев-иринг ажиллап болур. Чикээ, бир урукта бир өөреникчи чурук-биле ажиллаан болза, дараазында өске өөреникчиге ол чурукту берип каап болур. Оон соонда ол чуруктун дуга-йында ийи өөреникчилер кылган ажилдарын деңгелдеп турарга,

уругларын сонугралы улаагыр. Чурук-биле уругчу ажилдаарга, уруглар шуут чачыгып каар. Ха-рын-даа башкы солун чуруктарын чынып өкшөк берип турар апар. Чу-рук-биле аажы чорудага, кайы ха-маан чок чорутпай, чүгө өөрөнгө теманынга хамаарыштыр ажилды күөсөдирчеге кичээлгенин салдырар.

Тыва дылын уругуна таблица-лар чаа теманы тайылбырлап турар уе-де; быжыглаашкын чорудуулары улуг ужуу-дузаныг. Таблицааларга үдөйлээш, бекседа, номчуга, бижилгени чорутуп болур. Таблицааларын бешки класстын бүтү өөреникчилеринге то-даны-биле көсүп турар кылдыр чар-аштыр бижип алыр. Багай бижит-тинген болгаш бууду кескү эвес бо-лур болза, уруглар ону сонугураас-да, кичээлгеге албас.

Бирги класска үжүктери, сестер-ин, домактарын, шын бекжигени эге дүрүмдерин өөреникчилер аны-буру таблицаларын тургузуп ап бо-лур.

Үжүктөр өөредип турган уеде пар-лама, бижиге үжүктери, слогтар-ны, сестерин бижип алып азы чам-дык үжүктери хостап тургаш, би-жи ийикке эске өр-биле бижип каан таблицаларын көргүзүп тургаш өөр-дирге, уруглар өөрөнгө материалды дүргөн болгаш быжык-биле биллп алыр.

Чамдык таблицаларга эзген каш дүрүмдерин чылдарын кириген туруп болур. Ындыг таблицаларын өөреникчилер шингээдип ап ону ка-

кырында ажилдап чедир класкка азып тургуса эки.

3—4 класстарга бо талазы-биле уругларын биллп кошмак болза, таблицаларын база азы каап болур. Таблицааны чугаа чангыс урукка хе-реглээр эвес, харын өөреникчилер бот ажил чорударына, башкынын берген оонаалганын күөсөдирчеге, сес чогаалдыгына, домактар чога-алдыгына, чангыс дзылдыг сестерин чыныгыга, нарын сестер болгаш өс-кө-даа ажилдарга ажиллап болур.

Тыва дылын уруктарына, мына-гыла быжыглаашкын, каталашкын уезинде башкы уругларга тус-туста текстерин бижээр, (аны сазына-на-га) үлө берип болур. Чикээ, 4-ку класска кылгы сестери, тодаргай-лаарга, немелде, байдал, дорт чугаа, айтырып, кыжыгыр домактары, кыл

